

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК ИНСТИТУТИ**

**“Ижтимоий-гуманитар фанлар”
кафедраси**

Р Е Ф Е Р А Т

Мавзу:

АНЪАНАВИЙ МАДАНИЯТ

Бажарди: Маъмуров Жамшид
Текширди: доц.в.б. Х.Азимов

Тошкент -2011

АНЪАНАВИЙ МАДАНИЯТ

РЕЖА:

- 1. Қадимги Шарқ маданиятининг вужудга келишидаги шарт-шароитлар.**
- 2. Шарқ халқлари дунёқараши ва тафаккурининг ўзига хослиги.**
- 3. Қадимги Шарқнинг йирик маданият марказлари (Миср, Месопотамия, Ҳиндистон, Хитой).**
- 4. Антик маданият (қадимги Юнон ва Рим маданияти).**

1.Қадимги Шарқда мил. авв. X-VII минг йилликларда инсоният цивилизацияси ва маданияти ривожланишининг ибтидоси билан боғлиқ бўлган муҳим жараёнлар рўй берди. Бу даврда Шарқда маданий фаолиятнинг турли соҳалари: ёзув, адабиёт, санъат, фан, зардуштийлик, буддизм каби йирик динлар пайдо бўлди. Буларсиз инсоният маданиятининг кейинги тараққиётини тасаввур қилиш қийин.

Анъана бир-бирига яқин, бироқ моҳияти бошқа бўлган ҳодисалар, урф одат, маросим, ибодат, удум, одоб сингари фаолиятда намоён бўлади. Ўша даврда диний таълимотдан ташқари ҳечқандай дунёқараш бўлмаган.

Ер шарининг Мисрдан то Хитойгача бўлган кенг минтақасини ўз ичига олган Қадимги Шарқда мил. авв. VII минг йилликдан бошлаб инсоният тарихида дастлабки цивилизация вужудга кела бошлади. Маданиятнинг шаклланиши энг йирик дарёлар – Нил, Дажла ва Фрот, Ҳинд ва Ганг, Хуанхе ва Янцзи водийсида, яъни деҳқончилик ривожланиши учун қулай имкониятлар мавжуд бўлган жойларда рўй берди. Худди шу жойларда дастлабки давлатчилик тузилмаси, сиёсий, диний ва савдо маркази сифатида шаҳарлар, ёзув вужудга келди. Бу ерда жамият ҳаётида дастлаб маънавий маданият ишлаб чиқарувчи меҳнат фаолиятидан ажралиб чиқди. Натижада, алоҳида кишилар бошқарув, таълим, маълумотларни тўпловчи ва узатувчи соҳалар билан бевосита шуғуллана бошлади.

Инсоният цивилизациясининг кўҳна ва йирик марказлари - Миср, Месопотамия, Ҳиндистон ва Хитой маданиятлари таъсирида Урарту, Финикия, Хетт, Элам цивилизациялари шаклланиб, маданий тараққиётга сезиларли таъсир кўрсатди. И.П.Вейнбергнинг таъкидлашича, қадимги Шарқ маданияти «илк кашфиётчи ва асосчи сифатида улкан миссияни» бажарди; илк ёзувни яратди ва давлатчилик пойдеворини қуриб, этник, касбий, мулкый

ва ижтимоий аҳволи билан фарқланувчи кишиларнинг бирга яшашлари учун шароит яратди. Агар бошқа маданиятлар ибтидоий ва қадимги Шарқ маданиятининг тажриба ва ютуқларидан фойдаланган бўлса, қадимги Шарқ маданияти эса ибтидоий маданият негизида шаклланди.

Қадимги Шарқ маданияти ўз дунёсининг «бошловчи», «янгиликларини» ўзига хос жиддий ҳис қилди. Миср, Месопотамия, Ҳинд ва Хитой мифларида нафақат «дунёнинг яратилиши» (осмон, ер, жониворлар, инсон) мавзуи, балки, ибтидоий дунёдан кескин фарқ қилувчи «маданиятларнинг яратилиши» мавзуи ҳам катта ўрин эгаллайди. «Энklar ва коинот» (Месопотамия), тангри Птах ҳақида (Миср), Хитойнинг афсонавий ҳукмдорлари ҳақидаги мифларда худолар ва илк аجدодлар деҳқончилик ва ҳунармандчилик кашфиётчилари, илк шаҳарлар бунёдкорлари, давлатчилик ва динни ўрнатувчилар, қонун ва ёзув ижодкорлари сифатида тасвирланади. Шунингдек, мифларда бир-бирига мос келмайдиган, қарама-қарши икки дунёнинг душманлиги мавзуига ҳам эътибор қаратилади.

Мифологик тафаккур - бу предметли – ҳиссий, жонли тафаккур етарли ривожланмаган мавҳум тушунчаларга хосдир. Бундай тушунчаларда вазиятни ифодалаш анча қийин кечган (масалан, шумерликлар «ўлдириш» сўзини «бошига тайёқ билан уриш» маъносида ифодалашган).

Қадимги Шарқда кишилар «аниқ мақсадда ҳаракат қилишган». Масалан, сабабларни излашда «қандай» деб эмас, балки «ким» деган савол беришган («ҳодисада ким айбдор»). Сабабларни бундай идрок қилиш оқибатида мифологик тафаккур бир-бирига ўхшаш ҳар қандай ташқи мосликни қабул қилади. Хусусан, «асл намуна» тамойили кенг тарқалган бўлиб, унга кўра ҳаётдаги барча муҳим нарсалар (эхром, подшо ҳокимияти, инсон) илоҳий қудратнинг «асл намунасига» мувофиқ яратилган деган тасаввур пайдо бўлган.

Мифологик тафаккурнинг мувофиқ ва ўхшаш жиҳатлари унинг анъанавийлиги билан бевосита боғлиқдир. Анъана бир-бирига яқин, бироқ моҳиятан бошқа бўлган ҳодисалар урф-одат, маросим, ибодат, удум, одоб тимсоли намоён бўлади. Буларнинг бари у ёки бу ситуациядаги аниқ ахлоқ дастурига эга бўлиб, ҳаракатнинг тўғрилигини қафолатлаб, нотўғри ҳаракатлардан огоҳлантиради.

2. Қадимги Шарқ маданиятида анъаналарга эътиқод кучли бўлиб, аجدодлар анъанаси, тажрибаси мутлақ ҳақиқат деб баҳоланган. Мутлоқ ҳақиқатда, Д.С.Лихачев таъкидлашича «одоб» устун бўлган. Қадимги Шарқ кишисининг ахлоқи ҳаракат ва фаолиятда муқаддас анъаналарни қайта тиклашга қаратилган меъёр ва қоидаларга бориб тақалади. А.Я.Гуревич шундай дейди: «Кишилар ҳаракатининг кўкдаги илоҳий тимсолга талпиниши уларни илоҳи билан боғлаб, алоҳида воқеликка айланди». Кишиларнинг фаолияти (ишлаб чиқариш, жамоатчилик, оилавий) муқаддас маросимларда иштироки билан мазмун касб этган. Анъанавий жамиятда «қадимги» ва «яхши» сўзлари синоним бўлиб, қадимги-эзгуликнинг қафолатидир. Шунинг учун уй ва анжом, кийим ва озика минг йиллар давомида кам ўзгарди, адабий ва санъат жанрлари ҳам барқарор бўлиб келмоқда, янги эхромлар нафақат

эскисининг ўрнида қад ростлади, балки уларнинг «асл намунасини» қайтадан тиклади. И.В.Колчковнинг ёзишича, янги замон кишилари дунёни ҳаракатда, ривожланишда кўради, «эволюция», «тараққиёт» тушунчалари дунё қиёфасини яратиш учун йўл очувчи таснифлар ҳисобланади. Дунёнинг бошқача қиёфаси анъанавий жамият кишиларидан ташкил топади: қадимги дунё яшайди, бироқ ўзгармай қолади. Дунё жуда қадимдан худолар белгилаган ўзгармас тартиб бўйича яшайди.

Мифологик тафаккурнинг ўзига хос хусусияти шундаки, қадимги шарқ кишиси ўзини ҳар доим социумнинг бир қисми деб ҳис қилган, социум эса коинот кучига боғлиқликда, табиатга аралашган ҳолда кўринади. Қадимги Шарқда маконнинг пайдо бўлиши чегаралиниши алоҳида ўрин тутади. Қадимги Шарқ мифологиясида космогенез жараёни Хаоснинг ажралиши сифатида намоён бўлади (Мисол учун, ҳиндларда Индра ҳақидаги, Месопотамияда Мардук ҳақидаги мифлар). Тартибли уюшган макон, бетартиб маконга қарама-қарши қўйилади. Табиийки, тартибли, ташкилий жиҳатдан уюшган макон-«яхши», яъни «ўз» макони, ундан ташқаридаги «бегона» маконда бетартиб, ташкилий уюшмаган «кўчманчилик», ибтидоийлик дунёси жойлашган. Шунинг учун санъат асарларида бошқа халқларнинг кийимлари, қиёфаси, турмуши диққат билан аниқ тасвирланади – қарама-қарши оламнинг фарқи таъкидланади.

«Ўзининг» маконида ижобий хусусиятга эга бўлишда давлат асосий рол ўйнайди. Шунини таъкидлаш жоизки, қадимги шарқда давлат оддий сиёсий ҳокимият сифатида ўзини намоёниш қилмасдан, балки дин билан уйғунликда, сиёсий-диний бирлик мажмуида муқад-даслик хусусиятига эга ҳолда намоён бўлади. Моҳиятан маънавий фаолият давлат монополияси ҳисобланиб, у билан гўёки илоҳий ёки фидоийлик мартабасига эга бўлган зодагонлар, қоҳинлар ва ҳукмдорнинг ўзи мамлакатни бошқаришда худоларнинг ўзидан «мандат» олган. Бобил шоҳи янги йил байрамида бош худо Мардук ибодатхонасига борган. Ибодатхонага киришда қоҳин шоҳнинг барча нарсаларини олиб қўйиб (тожи, ҳассаси, шоҳлик либосини), уни камситган ва урган, шундан сўнг оёқ кийимсиз, оддий жулдур кийимда ибодатхонадан чиқишига рухсат берган. Бундан мақсад шоҳ дастлаб оддий одамга айланиши, ибодатхонада эса уни худо Мардук яна кейинги йил учун ҳукмдор қилиб тайинлаши кўзда тутилган. Фақат, Миср фиръавнининг отаси – Худо Амон-Рага, Хитой императори «Небнинг ўғли» - Небга сажда қилиши билан боғлиқ асосий удумларни ўтказиш ҳуқуқига эга бўлган.

Шоҳларнинг асосий мажбуриятлари мамлакатда тартиб ва осойишталик ўрнатиш, моддий фаровонлик ва ижтимоий адолатни таъминлашдан иборат бўлган. Қадимги Мисрдаги «Гераклиопол шоҳининг ўз ўғли Мерикарга насиҳатлари»да «Ҳақиқат ўрнат ва ерда узоқ яшайсан. Шундай қилки, йиғлаётганни овут, бевага жабр қилма, инсонни отасининг мол-мулкидан бенасиб қилма» дейилган. Ҳукмдорлар худолар учун катта ҳажмдаги қурилиш ишларини ҳам амалга оширган. Улуғ ва баҳайбат Миср пирамидалари, Буюк Хитой девори ва Персепол саройи каби қурилишлари шулардан далолат беради.

Диний ақидаларда белгиланишича, инсонлар осмонни худолар дунёси, ерни – одамлар макони деб билди. Улар доимо ўзаро муноса-батда, бир бутунликда яшашган. Худолар инсонлар ҳаётининг барча соҳаларига фаол аралашган, унинг туғилиши, ўлимини ва ўлиmidан кейинги тақдирини белгिलाган. Ўша даврларда диний таълимотдан бошқа дунёқараш бўлмаган. Инсон худолардан ҳатто арзимас нарсалар ҳақида маслаҳат сўраган ва унга хатлар ёзиб ибодатхонага олиб боришган. Мисол учун, қадимги Бобил аҳолисининг мактуб-ларидан бирида шундай сўзлар битилган: «Менинг отам, Худо айт! Сенинг қулинг Апил-Адат шундай дейди: Нимага сен менга эътибор қилмайсан? Сендан бошқа ким ҳам бор? Сени севувчи худо Мардукка ёз, менинг гувоҳимдан ўтсин».

3. Барча Қадимги Шарқ цивилизациялари табиий-илмий билим-ларни тўплаб улкан натижаларга эришди ва жаҳон фани ривож-ланишига улкан таъсир кўрсатди. Шу ўринда цивилизацияга таъриф бериб ўтсак, цивилизация сўзи – латинча – гражданлик, давлатчилик маъноларини англатади. Цивилизация инсоннинг моддий эҳтиёж-ларини қондирса, маданият унинг манавий эҳтиёжини қондиради. Бизгача етиб келган Папирус ёзувлари мисрликларнинг математика ва геометрия (турли шаклнинг ҳажми ва юзасини ўлчаш), астрономия (аниқ куёш тақвимининг тузилиши, кейинчалик Европада тақвимга асос бўлган), тиббиёт (анатомия тузилиши, мия ва қон томирлари ҳақидаги таълимот, жарроҳлик), кимё (турли моддаларнинг хусусиятини ўрганиш ва бу билимлардан майитни мумиёлашда фойдаланиш) соҳаларидаги кенг тушунчалари шундан далолат беради. Атрофдаги мамлакатларга Месопотамия математикаси ва астрономияси катта таъсир кўрсатди. Ҳозирга қадар биз Месопотамияда тузилган вақт ва бурчак ўлчови учун 60-бўлакли тизимдан фойдаланамиз. Месопотамияликлар математика ва астрономияга оид кашфиётлар қилиб, ой фазаларини бўлиш тизимини яратди, куёш тизимига оид жараёнлар, юлдуз ва сайёралар рўйхати, уларнинг ҳаракат ҳолатларини аниқлаш бўйича янгиликлар киритди. Икки дарё оралиғи – астрологиянинг ҳам ватанидир.

Қадимги Ҳинд ва Хитой фани ҳам кўплаб ютуқларни қўлга киритди. Ҳиндистонда нолдан фойдаланиб ўнлик санок тизими яратилиши билан алгебра ривожлана бошлади («сон», «туб сон», «синус» каби атамалар Ҳиндистонда пайдо бўлди). Ўлим сабабини аниқлаш мақсадида мурда танасини анатомик тадқиқ қилиш тажрибалари анатомия ва физиологияни ривожлантириб, медицинада катта ютуқларга эришилди. Ҳиндистонда тиббиёт тараққиёти ҳақида тиббиётга оид асарлардан бирида жарроҳликнинг 300 тури бўлганлиги ва 120 та жарроҳлик асбоби мавжудлиги эслатилади.

Маълумки, ипак, чинни ва қоғоз мил. авв. II асрда Хитойда кашф қилинган, шунингдек Хитойда порох, компас (мил.авв. II аср) ер қимиралишини аниқловчи асбоб (сейсмограф) ҳам ихтиро қилинган. Мил.авв. 613 йилга тегишли Хитой қўлёзмаларида Галлей кометаси ҳақидаги энг қадимги маълумотлар учрайди. Мил. авв. II асрда Хитойда осмон ёритқичларининг ҳаракати тасвирланган биринчи осмон глобуси, 2500 ёритқичнинг ўрни кўрсатилган юлдузлар катологи яратилган. Янги тақвим

жорий қилинди (мил.авв.104 й.). Мил. авв. 28 йилда Хан империясининг астрономлари қуёшда доғлар мавжудлигини кузатганлар. Хитой математиклари тарихда биринчи бўлиб ҳисобда манфий сонни қўллаганлар. Тиббиётда игна уколи, нуқтали даволаш каби ажойиб усулни ишлаб чиққанлар.

Қадимги Шарқда аҳамиятли фанлар мавжуд бўлиб, биринчидан-фан ўта амалий хусусият касб этган, иккинчидан фанлар назарияси, фалсафа тараққийси ғарбдан кескин фарқ қилган. Бу фарқни К.Ясперс томонидан яратилган назария билан изоҳлаш мумкин. Бунга кўра мил. авв. 800 ва 200 йиллар оралиғида муҳим тарихий бурилиш содир бўлиб, мифологик давр ниҳоясига етди, рационал идрок шаклланди, ҳозиргача мавжуд бўлган асосий тушунча ва таснифлар ишлаб чиқилди. Бу даврда Ҳиндистонда Будда яшади. Хитойда машҳур фалсафа мактаблари ривожланди. Эрон ва Ўрта Осиё Зардуштийликни қабул қилди, Фаластиндан пайғамбарлар чиқди, Юнонистонда бу вақтда Гомер, Гераклит, Платон ва бошқалар фаолият кўрсатди.

Ҳиндистон ва Хитойда табиий ва техника фанлари эртароқ шаклланди ва ўз навбатида сермахсул тараққий этди. Бироқ, бу фанлар ғарбдаги каби маданиятга сезиларли таъсир кўрсатмади. Бу Олий ҳақиқатни англаш йўлидаги мустақил таълимот бўлиб қолиш билан боғлиқ. Масалан, Ҳиндистонда билим уч даражага ажралади:

1. Билмаслик (авидья).
2. Тушунча. «илмий» билим (вижняна).

3. Ҳамма нарсани билиш (пражня), яъни биринчи даража мантиқсиз фикрлаш, иккинчи – мантиқий, учинчиси мантиқдан устун идрок қилишга мувофиқ келади.

Ер юзидаги энг кўхна маданиятлардан бири - қадимги Миср маданиятидир. Қадимги Миср ёзуви ҳозирги ёзувлар тизими учун асос бўлди. Қадимги Мисрликлар қўллаган сўзлар «папирус», «оазис», «химия», «базальт» ва бошқалар ҳозирда ҳам муомалада сақланиб келмоқда. Мисрда турли, ўта чалкаш топинишлар: худоларга сиғиниш, жонивор, ўсимлик, тупроқ, сув, Нилни мукаддаслаштириш тизими мавжуд бўлган. Қуёшга, тирик худо Фиръавнга сиғиниш қонун тусига кирган. Мисрликлар маданиятида дафн маросими алоҳида ўрин тутган. Улар ўлимни инсоннинг иккинчи ҳаётини бошланиши деб билган. Мангу ҳаёт тушунчаси Осирис ва Изида ҳақидаги мифдан пайдо бўлган. Қадимги юнон муаллифи «Мисрликлар ҳаёти ўлимга тайёргарлик кўришдан иборат» - деб бекорга ёзмаган.

Мисрликлардан фарқли қадимги Месопотамия аҳолиси ердаги ҳаётга кўпроқ эътибор қилишган. Ўлим билан ҳамма нарса тугайди деб ўйлашсада, нариги дунёга ишонишган. Улар нариги дунёни инсон руҳи мангу сув ва овқатга зориқиб яшайдиган кўрқинчли дунё деб тасаввур қилишган. Шаруппакнинг месопотамияликларга насиҳатида «Ширин ҳаётдан ташқари бирон нарса азиз эмас» дейилган. Месопотамияликларнинг қувончли ҳаёт

ҳақидаги қарашлари «Гилгамиш» достонида ҳам тасвирланади. Улар шахсий ҳаёт муаммолари билан кўпроқ қизиққанлар.

Ҳиндистон – биринчи жаҳон дини буддизмнинг ватани бўлсада, Ҳиндистоннинг ўзида индуизм ҳам етакчи ўринда туради. Бу икки дин ҳам «Веда» да акс эттирилган қадимги тасаввурлардан келиб чиққан. Ҳиндларнинг дунёқараши ва барча тушунчаларини белгиловчи марказий ғоя, ҳинд маданиятининг ўзига хос хусусияти-дунёда содир бўлувчи бениҳоя узлуксиз ҳаракат ғояси ҳисобланади, яъни дунёнинг айланиши на ибтидо, на ниҳоя, на аниқ мақсадга эга. Дунёнинг доимий айланишида қайта янгилааниш ва дунёвий илоҳий рух нишонаси-индивидуал рух бўлади. Улар доимо янги моддий кўринишда вужудга келади, бунинг учун инсон танаси бўлиши шарт эмас, яъни рух жониворлар, ўсимликлар танасига жойлашиши мумкин. Ҳиндлар шу тариқа ўз дунёқарашларида нариги дунё ҳақидаги ғояни истисно қилганлар. Мутлоқ «дунёвий қонун» борлиқ ҳукмдори Брахма-оламнинг объектив ибтидосидир. Уларни таққослаганда аниқ худоларнинг роли унча катта эмас, фақат «дунёвий қонун» тамойилларини индивидуаллашган тимсолидан иборатдир. Ҳеч ким, шунингдек худо ҳам инсон кармасини ўзгартиришга қодир эмас. Карманинг санскрит тилидан таржимаси «фаолият» (тақдир) ни билдиради. Бу тушунчанинг мазмунини аниқлаш мураккаб. Карма инсоннинг олдинги ҳаётидан мерос бўлиб ўтади ва ҳозирги ҳаётининг мазмуни ва фаолиятида намоён бўлади, у бўлғуси моддий тимсолнинг сифатини белгилайди. Гуноҳларни кечириш ҳақида тазарру ёки ибодат билан Кармани ўзгартириш мумкин эмас. У фақат инсоннинг ахлоқий феъл-атворини белгилайди. Шу билан бирга, ҳар бир индус ва буддист учун ўз-ўзини билиш ва ўзининг камолотига етиш, ўз руҳий ҳолатини аниқлаш, ўз кармасини тоза сақланиши ҳақида ўйлаш асосий ҳисобланади.

Бу Ҳиндистондаги динлар ҳаётдан, фаолиятдан воз кечишга ундайди дегани эмас, балки улар дунёвий ташвишларга бефарқ бўлишга ундайди деса бўлади. Ҳинд маданиятининг бутун мазмунида зоҳир ва ботин, муваққат ва мангулик ўртасидаги мувозанатни сақлаш зарурати ҳақидаги фикр ётади. Хитой маданиятининг ўзига хос фарқли жиҳати шундаки, қадимдан динлардаги мистик ибтидога ахлоққа нисбатан иккинчи даражада қаралган, маданиятдаги белгиловчи ғоя- Осмон тасдиқланган буюк «ахлоқий-ижтимоий-сиёсий тартиб» бўлган. Хитой маданияти ва цивилизациясининг минг йиллар давомида асосий руҳий, ахлоқий ва ғоявий манбаи мил.авв. 551-479 й. яшаган буюк мутафаккир Конфуций таълимоти ҳисобланади. Барча ҳаёт тамойиллари, давлат ва ижтимоий ташкилот шакллари, умум қабул қилган ахлоқий меъёрлар ва қадриятлар Хитойда конфуцийлик таъсирида шаклланган. Бежизга Л.С.Васильев конфуцийликни «хитой цивилизациясининг квинт эссенцияси (моҳияти)» деб атамайди.

«Осмон ваколати» йўналиши Конфуций томонидан янгича фикрда ривожлантирилиб, унда ижтимоий ахлоқ асосий ўрин тутди ва сиёсий маданиятни белгилайди. Анъаналарни ҳурмат қилиш, бурчни жиддий ҳис қилиш, ахлоқий сифатнинг юқорилиги, ўзини жамият учун бахш қилиш, ҳақиқатни англаш учун доимо уриниш, ишонч ва олийжаноблик каби

идеаллар бошқаларни бошқаришни истаганлар учун мўлжалланган. Бу идеаллар давлатнинг бош таянчи бўлиб, Хитой империяси тўралари учун намуна бўлди.

Конфуцийликни Хитой пайдо бўлган иккинчи буюк фалсафий таълимот – даосизм тўлдирди. Даосизмда турмуш, табиат, умумлик муаммолари акс этади. Агар конфуцийлик инсоннинг ижтимоий фаолиятини назарда тутса, даосизмда унинг рухий ҳаёти, дунёкараши акс этади. Даосизм ғоялари: ин-ян тамойилларга асосланган дунёнинг дуалистик хусусияти; усин-бешта асосий унсурдан иборат бўлган материал (ер, сув, олов, ҳаво, маъдан); дунёнинг ўзгарувчан ҳаракатдалиги, асосий унсурлар доимо сифат ўзгаришида бўлишини билдиради. Даосизмга кўра дунёнинг пайдо бўлиши куйидаги кучларнинг фаолиятидан келиб чиққан, яъни Дао-Олий Мутлоқ, Илк ибтидо, Дэ-дао нуридан дунёнинг пайдо бўлиши, Ци-Олий материал, у моддий дунёни яратади.

4. Қадимги Шарқ цивилизацияси Ғарбга нисбатан эртароқ бошланди. Юнонлар маданияти Қадимги Шарқ маданияти таъсирида тез юксалди, бунини эллинларнинг ўзлари ҳам эътироф этишган. Бу таъсирлар натижасида шундай давр бошландики Шарқ ва Ғарб маданиятлари синтези эллинистик маданиятни вужудга келтирди: Юнон-Бактрия ва гандхар санъати, Искандария фани, фаём портретлари бунга мисол бўла олади. Қадимги Шарқ инсониятга «Гилгамеш» ва «Моҳабҳорат» дostonлари, Калидаси драмалари ва Чжуанцзининг рамзий масалалари, Миср эҳромлари ва Буюк Хитой девори ва бошқаларни қолдирди.

Қадимги Юнонистон ва рим маданиятлари Европа цивилизациясининг пойдеворига асос солди. Қадимги шарқ маданияти таъсирида шаклланган бу маданиятлар анъанавий маданият тараққиёти даврининг давомчиси ва якунловчиси бўлди. Қадимги Юнонистонда шаклланиб, кейинчалик юксак босқичга кўтарилган бу маданият мил. авв. III асрда Рим маданияти вужудга келишига катта таъсир кўрсатди ва «Антик маданият» номи билан дунё маданияти тарихида ўчмас из қолдирди.

Латин тилида «антик» (antiguus) сўзининг маъноси «қадимги» демакдир. Бу давр асосан Юнонистон ва Рим учун характерли бўлиб, Юнонистонда мил. авв. XI-IX асрларда антик жамиятнинг ташкил топишидан бошланиб, мил. авв. V-IV асрларда антик (классик) маданият такомили билан тўла моҳият-мазмунга эга бўлди. Милодий V асрда варварлар томонидан Рим империясининг кулатилиши Антик маданиятни инқирозга олиб келди. Шунингдек, Юнон-Рим жамияти ва маданиятига нисбатан қўлланилиб келаётган «антик» сўзини кўпроқ шу маданият билан алоқадор бўлган Европага татбиқан англамоқ даркор. Ўз ўрнида Антик маданият Юнон-македонлар ва Рим таъсирида Эгей денгизидан Ҳиндистонгача ва Мисрда эллинистик маданиятнинг вужудга келишига ва космополитизм (дунё фуқоролиги) тушунчасига асос солди.

Ибтидоий жамоадан синфий жамиятга ўтиш даврида маъбудалар ҳақидаги тасаввурлар ўзгаради. Эр.авв. VIII-VII асрларда кўплаб маҳаллий ва айрим умумюнон маъбудаларини тартибга солиш эҳтиёжи туғилади. Архаик

даврда (мил.авв.VIII-VII асрларда) диннинг ривожини – антропоморфизмдан, яъни инсоннинг илоҳийлаштиришдан, худоларни ўлмайдиган ва абадий ёш турадиган кучли, гўзал кишилар деб тасаввур қилишдан иборат эди. Юнонлар учинчи авлодга оид бош маъбудаларнинг макони Олими тоғи деб билишган.

Юнонларнинг тасаввурини, олам аввалида Хаосдан иборат бўлган, Ер-Гейя ва ер ости олами Тартар ҳам бўлган. Гейядан ўғли Уран-осмон худосини келиб чиққан. Уран билан Гейядан титан Кронос туғилган ва ўз отасини Уранни ағдариб ташлаган. Титанлар-катта худолар деб аталган. Кроноздан Аид, Посейдон, Гестия, Демитра, Гера ва Зевс каби кичик худолар келиб чиққан. Зевс бошчилигида кичик худолар Титанларни ағдариб ташлаб оламни идора қила бошлаганлар. Зевс бош худо, худолар аждоди, чакмоқсочар ҳисобланган. Унинг хотини Гера-осмон маъбудаси ва никоҳ ҳомийси бўлган. Посейдон – денгиз худоси, Демитра – ҳосилдорлик маъбудаси, Гестия – уй-рўзгор маъбудаси, Аид – ер ости олами худоси ҳисобланган.

Зевснинг бошидан донишмандлик ва уруш маъбудаси Афина пайдо бўлган; Аполлон – рўшнолик ва санъат худоси, Артемида – ой ва ов маъбудаси, Гефест – темирчилик худоси, Афродита – гўзаллик ва севги маъбудаси, Дионис – узум ва мусаллас худоси сифатида эъзозланган. Зевснинг кўп фарзандлари худолар бўлган.

Юнонлар динида тотемизм қолдиқлари бўлган, яъни маъбудалар бирон ҳайвон ёки қушлар номи билан аталган. Шунингдек, юнонлар иккинчи даражали маъбудаларга – Нимфа ва Кентаврларга ҳам топинганлар. Гўёки чакалакзорларда дриадалар, нимфалар, эчкиоёқ сатирлар, денгизда наядалар ва сирена – аёл бошли қушлар яшаган.

Худоларнинг оддий аёллар билан алоқасидан туғилган ярим худо-қаҳрамонлар ҳам эъзозланган. Айниқса 12 марта жасорат кўрсатган Геракл – ёвузликни енгувчи образ бўлган. Юнонистонда худолар шарафига ўтказилган махсус байрамлар фақат диний мазмунга эга бўлмасдан, балки жисмоний тарбия мусобақалари ҳамда мусиқа, кўшиқ кабилар мазкур байрамларнинг энг муҳим ишлари ҳисоб-ланган. Юнон шаҳарлари ўз байрамлари, спорт мусобақалари, оракуллари (коҳин валийлари) билан элни бирлаштирувчи марказлар бўлган. Аргосда Гера, Афинада Афина шарафига байрамлар ўтказилган. Олимпиада шаҳрида Зевс шарафига Олимп мусобақалари бўлган.

Юнон олимлари Қадимги Миср, Месопотамия ва Кичик Осиё халқларининг билимларидан баҳраманд бўлганлар. Қадимги Шарқ фани илм-фаннинг ривожланишига таъсир этган. Мил. авв. VIII-VII асрларда Юнонистонда маданият ва фан ривожланиб Геродот, Демокрит, Пифагор, Гиппократ, Суқрот, Афлотун, Арасту каби олимлар ижод қилганлар.

«Тарихнинг отаси» деб ном олган Геродот (мил.авв.V-аср) Миср, Сурия, Кичик Осиё ва Қора денгиз соҳилидаги мамлакатларга саёҳат қилиб, ўзининг «Тарих» китобида турли халқлар ҳақида маълумотларни ёзиб қолдирган. Юнон олимларидан бири Демокрит (мил.авв. 466/660-370 йй.)

«Ҳамма нарсалар энг майда заррача, атомлардан ташкил топган», - деган фикрни илгари сурган. У фаннинг кўп соҳалари билан шуғулланган.

Кос оролида туғилган юнон табиби Гиппократ (мил.авв.460-375 йил) тиббиёт билимларини отаси Гераклитдан ўрганган. У тиббиёт-нинг барча масалалари билан шуғулланган ва улугъ файласуф ҳам бўлган. У шогирдлари билан бирга 72 китобдан иборат «Гиппократ тўплами» номли тиббий асар ёзиб қолдирган. Афиналик файласуф Сукрот (мил. авв. 441-399 йй.) бирорта китоб ёзмаган. У гавжум жойларда шогирдларини ҳақиқатни билишга ундаб, - ҳақиқат баҳс орқали билинади, - деган. Сукрот ўз қарашларида одамларни тенглаштиришга қарши чиққани учун Афина қулдорлик демократияси намояндаларига ёқмаган ва уни ўлимга ҳукм қилишган.

Македония сарой табибининг ўғли Арасту (мил.авв. 384-322 йй.) Шарқда «биринчи муаллим» деб аталган. У жуда кўп асарлар ёзиб, илмий билимларни алоҳида соҳаларга бўлиб чиққан ва мустақил фанларга бирлаштирган. Арасту Ер коинотнинг маркази деб ҳисоб-лаган. Унинг машҳур асари «Сиёсат»дир.

Юнонистон афсона ва ривоятлар юрти бўлиб, адабий қарашлар ривожланган. «Прометей», «Геракл», «Дидал ва Икар», «Аргонавтлар», «Одиссея» ва «Илиада» каби афсона ва достонларда юнонларнинг турмуш тарзи ва тарихи баён қилинган. «Илиада» ва «Одиссея» достонларини мил. авв.VII асрда яшаган кўр баҳши Гомер яратган эди. Достонларда Троя урушлари ҳикоя қилинади. Археологлар Гомер достонларига асосланиб қадимги Троя маданиятини топганлар.

Достон ва афсоналар театр учун бой маълумот берган. Қадимги Юнон театри мил. авв.VI асрларда қишлоқ хўжалиги ҳомийси, худо Дионис шарафига ўтказиладиган байрамлар вақтида ижро этиладиган кўшиқлар ва ўйинлар асосида вужудга келган. Юнонлар театрни «катта ёшдагилар мактаби» дейишган. Театр юнончада «томошалар жойи» деган маънони англатади. Кейинчалик қурилган Юнон театрларига 17-25 минг томошабин жойлашган. Театр санъатининг ривожи машҳур юнон адиблари ижоди билан уйғун бўлган. Адиблар афсона ва ривоятлар асосида трагедиялар яратганлар. Трагедия юнончада «эчкилар кўшиғи» деган маънони англатади.

Мил.авв. VI-IV асрларда Эсхил, Софокл, Еврипид трагедиялари Аристофан комедияларини театрда томошабинлар мароқ билан кўришган. Эсхил «трагедия отаси» деб аталган. Унинг «Занжирбанд Прометей», «Форслар» трагедиялари, Софоклнинг «Шоҳ Эдип», «Антигона» трагедиялари машҳур бўлган. Софокл 120 дан кўпроқ трагедия ёзган. Аристофан «Тинчлик», «Суворийлар» деган комедияларида уруш воқеаларини ва ўша даврдаги иллатларни тасвирлаган. Афиналиклар улугъ ижодкорларни халқ ҳурмат қилиб, театрларга ҳайкалларини ўрнатганлар ва «донишмандлик йўлбошчилари» деб атаганлар.

Қадимги юнонларда меъморчилик, ҳайкалтарошлик ва рассомчилик Крит-Микен даврларида вужудга келиб, кейинги даврларда ривожланган ва мил.авв. V асрда юқори поғонага кўтарилган.

Қадимги юнонлар меъморчиликда устунли бинолар қуришни мисрликлардан ўрганган бўлсада, бу усулини қайта ишлаб, дорий, ионий, коринф услубидаги бинолар қуришган. Улар ибодатхона, театр сарой ва мажлис биноларига алоҳида эътибор берганлар. Кейинчалик мрамор тошлардан кучли эркак кишининг гавдасига ўхшаш устундан, баъзи устунлар нозик, юқори қисми гажак қайрилма, нақшли услубдаги бинолар қурилиб, аёл гавдасига қиёсланган. Ибодатхоналарнинг баланд пойдеворлари бўлиб, ичи ва ташқариси ҳайкаллар билан безатилган.

Афина акрополидаги Парфенон, Эрехтейон ибодатхоналари юнон меъморчилигининг нодир асарларидан бўлиб, ҳозиргача сақланиб қолган. Парфенон устунлари дорий услубда бўлсада, тарз-таровати ионийча услубдир. Унинг қаршисидаги Эрехтейон ибодатхонаси соф ионийча услубда, қиз ҳайкаллар устун вазифасини бажариб, нафис ишланган. Мил.авв.IV асрда расм бўлган коринфча услубдаги устунлар узунроқ, тагкурсиси ва қоши анча мураккаб бўлиб, аканф ўсимлиги япроқлари билан безатилган. Афина марказида Лисикрат ёдгорлик ҳайкали шу услубда қурилган.

Юнон ҳайкалтарошлиги ҳам мил.авв.V-IV асрларда юксак даражада ривожланди. Ҳайкалтарошлар бу даврдаёқ одам гавдасининг ҳаракат қилиб турган ҳолатини тасвирлашган. Мирон, Поликлет, Фидий, Тракситель, Скопас, Лисини каби ҳайкалтарошлар яратган ҳайкаллар жонли ҳаракатли ҳолатда ишланган.

Қадимги юнон маданияти эр.авв.XXVIII асрдан эр.авв.II асргача давом этган. Эллинизм даврида (мил.авв.III-II асрлар) маданият хилма-хил бўлиб, асосан илм-фан тараққий этди. Александ Македонский истило қилган ҳудудларга юнон маданияти кириб бориши билан бирга Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатлари маданиятига уйғунлашиб, маданият синтези юз берди. Мамлакатларни ўзаро алоқалари кенгайди.

Юнон-Македония ва эллинлашган маҳаллий зодагонлар орасида умумиюнон тили «Койен» (умумий) кенг ёйилди. Янги дунёқараш фалсафий тус олиб космополитизм (дунё фуқароси) номи билан машҳур бўлди. Искандария ва Шарқий Ўрта денгиз бўйидаги бошқа шаҳар кутубхоналарида Юнонистон ва Шарқ мамлакатларидан олиб келинган илмий асарлар тўпланган. Искандарияда театр, сарой, гимназиялар ва машҳур Музей бўлган. Музейда расадхона ва улкан кутубхонада 700 мингга яқин қўл ёзма сақланган. Шаҳар олдидаги оролга 140 метр баландликдаги маёқ қурилган. Бу маёқ кемаларнинг гаванга кириш йўлини кўрсатиб турарди.

Эллинизм даврида фанлар тизимида асос солинган. Физика фани пайдо бўлди. Евклид ва Архимед математикани ривожлантирди. Аристарх астрономия соҳасига улкан ҳисса қўшди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

- 1.Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ.Т., 1998 .
- 2.Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг “Республика байналмилал маданият маркази ташкил этилганининг 15 йиллиги муносабати билан миллий маданий марказларнинг бир гуруҳ фаолларини мукофотлаш тўғрисида” Фармони. 2007 йил 19 январь. Ишонч газетаси, 2007 йил 23 январь.
- 3.Президент Ислом Каримовнинг Хоразм Маъмун академиясининг 1000 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. Тошкент ҳақиқати. 2006 йил 3 ноябрь.
- 4.Каримов И. А. Инсон манфаатларини таъминлаш, ижтимоий тизимни такомиллаштириш устувор вазифамиздир. Туркистон 2006 йил. 8 декабрь.
- 5.Президент Ислом Каримовнинг Самарқанд шаҳрининг 2750 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. Қишлоқ ҳақиқати 2007 йил. 26 август.
- 6.Каримов И. А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. Халқ сўзи. 2007 йил. 31август.
- 7.Каримов И. А. Озод ва Обод юрт дурдонаси. Туркистон. 2007 йил. 8сентябрь.
8. Каримов И. А. Юксак маънавият-енгилмас куч Т., 2008.
9. Каримов И.А. Ватанимизнинг босқичма-босқич ва барқарор ривожланишини таъминлаш - бизнинг олий мақсадимиз. Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 16 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. “XXI аср газетаси 2008 йил 6 декабрь”.
- 10.Президент Ислом Каримовнинг Навоий вилояти сессиясида сўзлаган нутқи. Халқ сўзи 2008 йил 13 декабрь.
- 11.Бобоев Ҳ., Ҳамроев Т., ва. б. Маданиятшунослик. Ўқув қўлланма. - Т.: Янги аср авлоди. 2001.
- 12.Васильев Л.С. Проблемы генезиса китайской мысли.-М., 1989 г.
- 13.Вейнберг И.П. Человек в культуре Древнего Ближнего Востока.М., 1986 г.
- 14.Древние цивилизации.-М., 1987 г.
- 15.Ерасов Б.С. Культура, религия и цивилизация на Востоке.-М., 1979 г.
- 16.Конрад Н.И. Запад-Восток.-М., 1972 г.
- 17.Литература Древнего Востока -М., 1984 г.
- 18.Ольденбург С. Культура Индии.-М., 1991 г.
19. Оппенгейм А.Л. Древняя Месопотамия.-М., 1980 г.
- 20.Абдуллаев М. Маданиятшунослик асослари. Фарғона. 1998.
- 21.Ахмедова Э., Габидуллин Р.Культурология. Мировая культура. -Т., 2001.
- 22.Мавлонов Ў. Маҳкамова Д. Маданий алоқалар ва савдо йўллари.Т., Академия. 2004 .

23. Мустақил Ўзбекистон тарихи. 3-китоб. -Т., “Шарқ” 2000.
24. Сагдуллаев А. Аминов.Б ва бошқалар Ўзбекистон тарихи: давлат ва жамият тараққиёти. -Т., Академия 2000 .
25. Абу Наср Форобий Фозил одамлар шаҳри -Т.,1993.
26. Ҳайруллаев М.М. Ўрта Осиёда илк уйғониш даври маданияти. Т., 1994
27. Ҳасанов Ҳ. Сайёҳ олимлар. -Т., 1981.
28. Худойкулов Х. Баратов Р. Маданиятшунослик. Ўқув услубий қўлланма. -Т., ЎзМУ. 2007 .